

TORSTEN PETTERSSON

LITTERATURVETENSKAPEN I FRAMTIDEN

Från kanoncentrerad subaltern till litterärt medveten
samhällsaktör

Tidskrift för litteraturvetenskap är att gratulera till femtio år av livaktig verksamhet och till idén att i sitt jubileumsnummer även blicka framåt i tiden. När jag nu har fått tillfälle att svara på denna inbjudan försöker jag inte deskriptivt spekulera om hur det kommer att bli utan snarare formulera ett program för hur det borde bli i ett samhälle vars nuvarande trender med en viss säkerhet kan extrapoleras in i framtiden. Därtill har jag tagit intryck av den framtid som redan är här: de unga läsare som kommer att bära upp den litterära kulturen under de närmaste femtio åren. Deras sätt att läsa – och även att motsätta sig litteraturläsning – möter vi litteraturvetare i vår undervisning på grundnivå och jag har även mött det i empiriska läsarstudier på gymnasienivån.¹

Till mitt bakgrundsmaterial hör existerande forskning, andras och min egen, i vilken jag pekar på möjliga och sammantaget rikhaltiga utgångspunkter för litteraturvetenskapens framtida utveckling. På en metanivå kan jag sägas fortsätta den ämnesdebatt som har beskrivits av Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson i *Hamlet eller Hamilton? Litteraturvetenskapens problem och möjligheter* (2007).² Med dem delar jag helhjärtat en strävan efter förnyelse och på sätt som nedan markeras ansluter jag mig till två av deras rekommendationer medan jag avviker från en. I övrigt överlappar våra synpunkter inte men de kan komplettera varandra.

Kris för litteraturen och litteraturvetenskapen

En utgångspunkt måste vara att litteraturen under 2000-talet har tappat mark för att läslusten och läsförmågan har gått tillbaka i befolkningen som helhet. Mitt intryck – bekräftat av åtskilliga kolleger – är också att litteraturvetenskapen under samma tid har gått tillbaka i den akademiska världen, gällande både antalet lärar- och forskartjänster och genomslagskraften hos externa forskningsfinansiärer. I bägge avseendena är det

därför på sin plats med ett visst krismedvetande, en beredskap för aktiva åtgärder som kan motverka denna utveckling.

I det följande talar jag ibland mer om undervisning än forskning men underförstått är då att den pedagogiska inriktningen ska stödjas av motsvarande forskning. Under separata rubriker tar jag upp väsentliga frågor men jag börjar med trender och aktuella litteraturvetenskapliga reaktioner som är viktiga men så uppenbara att de kan behandlas i korthet.

En genomgripande bakgrundsfaktor är *digitaliseringen* som redan starkt har påverkat människors läsning. Dels minskar läsvolymen drastiskt då nätsurfande och billigt streamade tv-serier upptar allt mer tid, dels övergår läsningen från boksidor till e-böcker och ljudböcker. Ett allt mer angeläget forskningsfält blir då vad som transformeras när man tar till sig ett litterärt verk på andra sätt än genom läsning från boksidan.³ Detsamma gäller den pågående vidareutvecklingen av digitalt fungerande litteratur såsom hypertexter.⁴ Ett verkligt publikgenombrott för den låter vänta på sig men det förbereds kontinuerligt av befolkningens tillgång till och behärskning av motsvarande teknik. Inom annan forskning erbjuder sig även ständigt nya digitala möjligheter till bland annat omfattande datakörningar av hela litterära perioder och till studier av var läsarna dröjer i sitt mottagande av e-böcker och ljudböcker och var de överger verket i fråga. Allt detta är värt att välkomna som tillväxtområden som under årtionden framöver sannolikt kommer att öppna upp än mer hisnande nya möjligheter.⁵

Som en del av läsningens allmänna nedgång är det en trend att *skönlitteraturen*,⁶ det vill säga lyriken och den icke-populära skönlitterära prosan, *läses allt mindre*; den går ut i allt mindre upplagor och blir rent ekonomiskt allt mindre attraktiv att ge ut,⁷ återutge eller ge medieutrymme. Stort genomslag – inom ramen för den allmänt minskade läsvolymen – får däremot populärlitteraturen, barn- och ungdomslitteraturen och olika former av självbiografi. En annan mer omfattande trend är att *den västerländska hegemonin allt mer utmanas* genom globaliseringen och genom ett växande motstånd mot både uppenbara och mer smygande former av etniska fördomar och neokolonialism. I båda avseendena behöver litteraturvetenskapen markant vikta om sin inriktning. Där litteraturen frodas i samhället bör litteraturvetenskapen vara med, inte definiera ut sig genom en oproportionerlig koncentration på västerländsk skönlitteratur. Som Forslid och Ohlsson har framhävt behöver vi verkligen ”Hamlet och Hamilton” – och mer därtill.⁸ Jag argumenterar i tur och ordning för en nödvändig framtida litteraturvetenskaplig dubbelkompetens: dels en – omkalibrerad – historiebehärskning; dels en samtidsinriktning som stöder skola, nöjesläsning och litteratur i bruk i ett digitaliserat och globaliserat samhälle. I slutet av artikeln skisserar jag sedan en motsvarande grundutbildning.

Otidenslig litteraturvetenskaplig identitet

Till det ovanstående kan genmålas att min krisbeskrivning inte är ny,⁹ att det förekommer en hel del forskning på såväl barn- och ungdomslitteratur som populärlitteratur¹⁰ och att handboken *Världens litteraturer* (2011) har presenterat en balanserad bild av litteratur från många olika kulturkretsar.¹¹ Ja, men det räcker inte. Problemet är att detta inte har fått plats i kärnan av litteraturvetenskapen. Utöver en självklar metodmed-

vetenhet definieras denna kärna materialmässigt fortfarande ungefär på samma sätt som på 1900-talet som en behärskning av västerländsk skönlitteratur för vuxna från begynnelsen till våra dagar. En sådan genomgång fyller ämnets identitetsgrundande A- och B-kurser och den etablerade läroboken *Litteraturens historia i världen* (1990 och senare), i de nyaste upplagorna med en ungefär femprocentig andel utomvästerländsk litteratur.¹²

Av särskilt intresse för litteraturvetenskapens aktuella identitetsbild är den senaste historiska generalmönstringen, *Natur & Kulturs litteraturhistoria* (NK, 2021).¹³ Författad av ett femtontal forskare från ämnet litteraturvetenskap och ett tiotal andra forskare är den inom sina egna ramar på många sätt lärd och beundransvärd – men vilka är dessa ramar? Titeln anger ett oinskränkt anspråk på att täcka allt som i dag rimligtvis kan uppfattas som litteratur och detta motsvaras också av omfånget: nästan ettusen tätt tryckta tvåspaltiga sidor. Hur väl faller detta anspråk ut i olika dimensioner?

Beträffande globaliseringen följer volymen mönstret i det samnordiska projektet *Litteraturens världshistoria* (1–12, 1971–74) genom att anlita språkämnenas regionspecialister för litteratur utanför västerlandet.¹⁴ Den delar också föregångarens bedömning att denna litteratur under antiken är beaktansvärd nog för att tilldelas cirka 40% av utrymmet men att den därefter tappar i relativ betydelse: i det äldre verket är dess andel efter antiken en knapp tiondel, i det nya ungefär en femtedel. I 2000-talets allt mer multifokala värld är det en andel som i längden sannolikt måste växa, men här tar NK ändå ett steg framåt, understött av verkets generella strävan att beakta ”transnationella rörelser” såsom västerlandets växelverkan med andra kulturkretsar.¹⁵

Mer problematisk är NK i ett annat avseende. På 1900-talet drogs en skarp gräns mellan *Författare och förfuskare*, som en boktitel från 1959 formulerade det,¹⁶ mellan värdefull skönlitteratur och ”skräp-” eller ”kiosk-litteratur” värd varken studier eller recensioner. Under 2000-talet har emellertid populärlitteraturen som en kulturform i sin egen rätt intagit en självklar plats på kultursidorna, i litteraturvetenskapen och naturligtvis fortsättningsvis bland läsarna. Så dock inte i NK, som ägnar den endast en hundradedel av sin textmassa – och likaså tilldelar barn- och ungdomslitteraturen blott en hundradedel.

Således är fortfarande den grundläggande helhetsbilden av en svensk litteraturvetares materialbehärskning och samhällsuppdrag: århundraden av *svensk och västerländsk skönlitteratur för vuxna*. Detta är kärnan i ämnesidentiteten och för många nog som fält för den egna forskningen. Andra studerar förvisso andra former av litteratur, men dessa framstår som valfria tillägg till den självklara kärnan, nu åter cementerad av NK både som självbild och som bilden utåt av vad litteraturvetenskap är och bör vara. Den djupt förankrade tyngden i detta understryks därtill av att bokens uppläggning inte har bestämts av några få redaktörer utan diskuterats fram under två konferenser.¹⁷

Denna redan nu otidsenliga uppfattning av centrum och periferi bör i en framgångsrik framtida litteraturvetenskap vara tydligt omdefinierad. Den historiska sidan av en litteraturvetares grundläggande forskningsprofil – även återspeglad i anställningskrav – bör omfatta en behärskning utvidgad både geografiskt och genremässigt bortom västerländsk skönlitteratur för vuxna. För tiden efter cirka 1750, då populär- och barn- och ungdomslitteraturen uppstod i modern mening, bör dessa litteraturtyper i grundkurser, handböcker och uppslagsverk tilldelas kanske en åttondel var. Väsentligt är även att de inte segregeras utan framställs som en integrerad del av 2000-talets

litteraturuppfattning. Det möjliggör också en ömsesidig historisk belysning som nu blockeras av den invanda disproportionen mellan centrum och periferi. Som ett litet axplock av möjliga aha-upplevelser kan man då tänka på brottsskildringar hos Eugène Sue och Dostojevskij; kolonialism hos Joseph Conrad ("Heart of Darkness", [1899] 1902) och H. Rider Haggard eller sedd från andra hållet hos Chinua Achebe (*Things Fall Apart*, 1958); proletär samhällsprotest hos Martha Sandwall-Bergström (Kulla Gulla-serien, 1945–1951) och Jan Fridegård (Lars Hård-serien, 1935–1936); sexualitet och makt hos E.L. James (*Fifty Shades of Grey*, 2011) och Margaret Atwood (*The Handmaid's Tale*, 1985); eller pseudodokumentarism hos Borges (*Ficciones*, 1944) och Stephen King (*Carrie*, 1974). Till det kommer naturligtvis ett större intresse för digitala litteraturtillämpningar än det fåtal sidor som nu avrundar *NK*, med ömsesidig belysning mellan t.ex. Michael Joyce *Afternoon, a Story* (1987) och Italo Calvino *Om en resande en vinternatt* (*Se una notte d'inverno un viaggiatore*, 1979).

Rent språkligt har litteraturvetare tillgång till en stor del av den relevanta populär- och barn- och ungdomslitteraturen och till den litteratur som bland annat i Afrika och Indien har skrivits på engelska eller franska. För kulturkretsar som, från vårt perspektiv, är mer svårtillgängliga uppstår en organisatorisk fråga: Hur ska ett samarbete kunna etableras i både undervisning och forskning med de litteraturvetare inom språkämnen som besitter de nödvändiga specialkunskaperna?¹⁸ En första lösning vore kanske att litteraturvetenskapen delade en undervisningstjänst med ett språkämne och därmed vid en högskola förvärvade specialistkompetens i arabisk litteratur, vid en annan i japansk litteratur et cetera.

Den transtemporala värdekonflikten

Karakteristiskt för skola, förlag och medier i dag är en inriktning på litteratur från de senaste årtiondena. Litteraturvetenskapens dominerande intresse gäller däremot litteratur från tiden före år 2000. Utöver en allt viktigare samtidsorientering är det ändamålsenligt att vi som enda samhällsaktör fortsätter att kultivera detta historiska perspektiv – men vi bör mer än nu uppmärksamma ett problem som då uppstår. Som bekant infördes i Sverige och många andra länder allmän och lika rösträtt på 1920-talet men det innebar inte att vare sig kvinnoförtryck eller rasism försvann eller ens tydligt brännmärktes. Det skedde inte förrän samhället och rådande attityder började omdanas av den radikaliserings som stenografiskt kan betecknas som "1968". Först genom denna andra våg av demokrati började principen om alla människors lika värde tillämpas på allvar. Under en lång process fram till i dag har det inneburit en omorientering för jämställdhet och mot bland annat rasism och homofobi.

Jämställdheten är baserad på den samartsfeministiska övertygelsen att alla väsentliga skillnader mellan kvinnor och män är sociala konstruktioner som kan och bör reformeras i riktning mot en jämn könsfördelning i samtliga samhällspositioner. Därmed avvisas en tidigare föreställning – öppet hierarkisk eller jämlikt särartsfeministisk – om naturgivna könsskillnader, och på samma sätt förkastas uppfattningen om genetiskt baserade skillnader mellan etniska grupper.

Därmed blir 1968 en vattendelare i västerländsk kultur. Den dominerande premisen fram till dess – och särskilt sedan 1800-talet – var att kvinnor och män likaväl

som etniska grupper är biologiskt olika, inte bara gällande i grunden oviktiga fysiska karakteristika utan även intellektuellt och emotionellt. Till premissen hörde även antagandet att männen och ”de vita” var biologiskt bättre rustade för krävande samhälleliga, teknologiska och kulturella uppgifter och därför hade rätt att vara ledande på många områden.¹⁹

Dessa är uppenbara historiska fakta, liksom det är uppenbart att de biologiska och/eller socialpsykologiska köns- och etnicitetspremisserna dominerar litteraturen fram till och med 1950-talet. I lyriken framträder de som en aningslös projektion av det manliga diktjaget som normen för alla (västerländska) människor; i dramat och den berättande prosan som en självklar acceptans av att utbildningen och den samhälleliga uppgiftsfördelningen på olika sätt missgynnade kvinnor. I den mån andra etniciteter ges något utrymme är skildringen av dem regelbundet fördomsfull, antingen fokuserat som i Strindbergs *Tschandala* (1889) eller glimtvis som när besättningen på Rimbauds druckna båt sågs ha massakrerats av ”skrikande rödskinn”.²⁰

Det som är mindre uppenbart är att dessa förhållanden möter oss på olika sätt i historieskrivningen och i litteraturen. Som historiska fakta kan vi konstatera och beklaga dem och de har en potential att beröra oss djupare i enskilda fall, exempelvis i kvinnors självbiografier. Ändå förblir de abstrakta och positionerade på en viss historisk distans medan de däremot i skönlitteraturen möter oss som en konkretiserad upplevelse av karaktärernas liv här och nu. Det är *en* sak att veta att attityden till kvinnor var nedlåtande under mellankrigstiden, en helt annan att i de manliga karaktärernas pågående dialoger i Hemingways *A Farewell to Arms* (1929) se sjuksköterskan Catherine Barkley beskrivas i öppet sexuella snarare än professionella termer.²¹ Det är *en* sak att veta att den europeiska fjärrkolonialismen var hänsynslöst brutal och särskilt från 1800-talet byggd på en rasistiskt avhumaniserande människosyn, en helt annan att i Conrads ”Heart of Darkness” se afrikaner beskrivas som en hotfull språklös massa.²² Litteraturens särskilda förmåga att bland annat genom inre fokalisering främja inlevelse och engagemang – den som gärna positivt återopas som en potential för mellanmänsklig och transkulturell förståelse – blir här en verkligen problematisk faktor. Den ställer oss öga mot öga med tidigare stadier i vår kulturutveckling som före 1968 var baserade på helt andra värderingar än alla människors lika värde.

Kontrastverkan i detta är naturligtvis särskilt markant om patriarkala eller rasistiska strukturer inte undergrävs i verket i fråga, men även om det sker är det för många samtida läsare stötande att se dem i aktion, som när Jago med syftning på Otello ropar till Desdemonas far: ”an old black ram / Is tuppung your white ewe! [...] the devil will make a grandsire of you”.²³ Även då vi förstår att uslingen Jago inte behöver vara representativ för hela verkets värderingar, som Martin Orkin har påvisat,²⁴ är det obehagligt att få denna animalisering och bokstavligt avsedda demonisering av en afrikan kastad i ansiktet på oss. Och problemet blir svårhanterligt också för tolkningen av verket som helhet i sådana fall som porträttet av den tonåriga Sonja i Dostojevskijs *Brott och straff* ([1866] 1867). Romanen hyllar tydligt hennes offervilja att först prostituera sig för den utfattiga familjen – vars ekonomi är så miserabel delvis på grund av faderns ansvarslöshet och superi – och att sedan följa Raskolnikov till Sibirien. Om det som skildras som hennes godhet däremot, i vår samtid, framstår som ett kvinnoförtryck internaliserat av karaktären och idealiserat av författaren – hur ska vi då kunna uppskatta eller kanske ens läsa romanen?

Hur ska vi alltså i litteraturen, i läsoplevelsens intensiva här och nu, gång på gång möta det förflutnas för oss förgripliga åsikter och beteenden och oacceptabla samhällsstrukturer? Detta är ett stort problem för en litteraturvetenskap som vill försvara och praktisera ett brett historiskt perspektiv. Efter 1968-radikaliseringen har problemet fått förnyad genomslagskraft under 2000-talet. Karakteristiskt nog är det först då som Pippi Långstrumps pappa har fått döpas om till ”söderhavskonung” och efter det har metoo- och Black Lives Matter-rörelserna ytterligare skärpt en kritisk könspolitisk och etnisk medvetenhet.

Jag vill alltså hävda att litteraturvetenskapen inte har lyckats lösa denna historiska värdekonflikt eller ens tillräckligt tydligt har tagit den i sitt blickfång. I stället har den valt någondera av två hållningar vars logik och inriktning är lättare att formulera. Den ena är den *historiserande* förståelsen. Då konstaterar man med beklagande till exempel att vi i den västerländska 1800-talslitteraturen möter ”[t]idens tänkande”, ”[d]en tids-typiska rasismen” och beskriver dess enskildheter, mönster och förutsättningar.²⁵ Det är en vanlig och välfungerande hållning inom historievetenskapen men den kommer inte till rätta med den avsmak som till exempel rasismen, trots all historisk förståelse, väcker då den med närvarande konkretion insceneras i litteraturläsningen.

Alternativt kan man välja den *presentistiska* hållningen av indignerat moraliskt fördömande som vi känner väl från Chinua Achebes kritik av hur kongoleserna porträtteras i ”Heart of Darkness”. Då duger inplaceringen i tidens gällande värderingar inte som förklaring eller försvar utan både verket och dess författare döms uttryckligen eller indirekt ut som mindervärdiga enligt kritikerns moraliska kriterier. Det har blivit relativt vanligt även i genusforskningen sedan Judith Fetterleys *The Resisting Reader* (1977) pekade ut obehagligt misogyna drag hos förment progressiva manliga författare som Ernest Hemingway och Norman Mailer. Man kan rentav hävda att en sådan presentism har blivit den nya formen av den mänskliga tendensen till vi-och-dom-tänkande: inte andra kulturer, men den egna kulturens tidigare rasism, misogyni och homofobi fördöms i en anda av moralisk absolutism. Denna stärker den egna självbilden men svär å andra sidan mot den relativism som är ofrånkomligt kopplad till det socialkonstruktivistiska motståndet mot biologiska antaganden.

Den moraliskt fördömande presentismen är alltså inte en logiskt konsistent hållning och den avhjälp inte heller värdekonflikten i läsoplevelsen. Tvärtom stegrar den känslan av avsmak till en punkt där det blir svårt eller omöjligt att hantera frågan om varför vi över huvud ska läsa litteratur skriven före 1968 om den bara är så fel.

Efter tidigare mer spridda genmälen har Rita Felskis *The Limits of Critique* (2015) formulerat en auktoritativ protest mot den sofistikerade och länge dominerande form av presentistisk överkörning av ideologiskt misshaglig litteratur som har sammanfattats som ”misstänkens hermeneutik”.²⁶ Men både i hennes bok och i tidigare ansatser är det uppenbart att det positiva alternativet fortfarande är mycket vagt.²⁷ Därtill tar Felski alltför lätt på de spontana avvärjningsreaktioner som också utan utstuderat misstänkliggörande tränger sig på 2000-talets läsare inför pre-1968-fenomen som ”an old black ram”.

I en distanserad historiebetraktelse kan vi kanske pendla mellan historism och presentism, men i det pågående litteraturmötets konkreta helhetsupplevelse är det inte en tillräcklig lösning. Hur ska vi då läsa om vi inte i historiserande anda kan undertrycka våra egna negativa reaktioner och inte heller bara presentistiskt vill krossa

verket för att dess värderingar inte motsvarar våra? Denna tulipanos bör framtidens litteraturvetenskap försöka odla fram.

I ”Kampen mot avsmak och leda” har jag beskrivit några möjliga strategier för detta – och ett kvalitativt annorlunda nytänkande kan också inspireras av den postkoloniala forskningen.²⁸ Tänk bara på hur Edward Saids berömda påpekande av en underliggande kolonialism i Jane Austens *Mansfield Park* (1814) föranleder en balanserad diskussion av hur komplext växelspelet då blir mellan kolonialismen, textens formgestaltning och dess historiska sammanhang.²⁹ En sådan horisontutvidgning skulle också kunna företas bortom verkets egen tid, till exempel så att den sextonåriga Selma Bergs olyckligt tidiga äktenskap i Victoria Benedictssons *Pengar* (1885) relateras till påtvingade tonårsäktenskap i dagens värld. Vidare kan en praktikorienterad inspirationskälla vara en empirisk analys av läsreaktioner på till exempel *Pengar* eller på Sonjagestalten i *Brott och straff*. En teoretisk ansats kan å sin sida börja i socialkonstruktivismens dilemma: Om alla uppfattningar och värderingar bara är konstruktioner i en viss kultur vid en viss tidpunkt, vill jag då hävda att till exempel de demokratiska värderingar som jag och min tid omfattar är bättre och inte bara annorlunda än de motsatta ståndpunkterna före 1968? Och på vilka grunder kan jag hävda detta?

Litteraritet: Formgestaltning, fikcionalitet, generalisering

I och med att det transtemporala problemet sammanhänger med litteraturens egenart kan det inte lösas utan att just ”litterariteten” beaktas. Termen infördes som bekant av den ryska formalismen men ”[t]he Formalist theory turned out to be a new ’defence of poesis’ rather than a definition of ’literariness’”. Därför måste litterariteten definieras på andra sätt än till exempel genom formalismens bekanta betoning av främmandegöring, men med utgångspunkt i dess underliggande huvudidé: ”In imaginative literature content – emotional or cognitive – appears only through the medium of form and thus cannot be profitably discussed, indeed conceived of, apart from its artistic embodiment.”³⁰

På den punkten – när det gäller att i läsningen bygga in det specifikt litterära i ett verks bearbetning av världen – är dagens litteraturvetenskap dessvärre relativt svag. Under flera decennier har inriktningen närmast varit att leta fram innehållselement relaterade till någon eller några aspekter av till exempelvis genus, etnicitet, klass, ekologi eller traumateori och att koppla dem till motsvarande utomlitterära kontext. Det verkar också som om litteraturens värde allt mer söks i detta snarare än i den inriktning på ”ett verks intrikata och helst nyskapande form och struktur” som ännu år 2007 kunde beskrivas som den för litteraturvetenskapen typiska värdegrunden.³¹

För litteraturvetenskapens forskningsresultat och för dess status har detta varit ett tveeggat svärd. Å ena sidan har det visat litteraturens delaktighet i socialt och psykologiskt angelägna processer, å andra sidan har det ofta reducerat litteraturen till en fiktionell återspeglning av det mer väsentliga sociologiska fenomenet i verkligheten. I sådana studier är det ofta oklart vad litteraturen har att erbjuda utöver en exemplifiering av fenomenet i fråga och en självbekräftelse av den metod som ägnar sig åt det. Visst: vackra formuleringar och en livfull här-och-nu-känsla – men på vilket sätt berikar de egentligen vår förståelse av fenomenet? Utan att kunna definiera en sådan specifikt litterär tilläggsdimension reducerar sig den innehållsinriktade litteraturvetenskapen till

en subaltern som lyfter fram en fiktionell mimicry av den dominerande icke-litterära samhällskontexten.³² Med den inriktningen blir forskningsresultaten ensidiga och ämnets status och betydelse krymper: till stor del levererar det ju bara en fiktionsorienterad andrahandsversion av den primära sociologiska verklighetsanalysen.³³

Vad litteraturen och litteraturvetenskapen har att ge utöver mimicry ska till betydande del sökas bland tre av litteraritetens dimensioner: formgestaltning, fikcionalitet och en generaliserande läsarinställning.³⁴ Beträffande *formgestaltningen* accepterar de flesta litteraturvetare i teorin tanken att form och innehåll i ett lyckat litterärt verk är legerade, att formen inte bara utgör en drapering av ett givet innehållselement. Synergi av detta slag kan i bästa fall iakttas i exempelvis narratologiska analyser av otillförlitliga eller på annat sätt felbara berättare som erbjuder en naturlig koppling mellan verkets form och dess värderingar och världsbild.³⁵ Lovande ansatser återfinns sedan sekelskiftet 2000 även i den rörelse som har kallats "New Aestheticism" men som ännu inte har fått luft under vingarna.³⁶ Då den litterära formen uttryckligen behandlas sker det därför ofta separat i versläraren och i mer specialiserade narratologiska studier. Spiegelvänt kopplas innehållselement av det ovan nämnda slaget många gånger inte nämnvärt till formen, kanske för att denna uppfattas som en komplikation i den eftersträlvade parallelliseringen av litteratur och angelägen verklighet.

Detta gör att dagens litteraturvetenskap liknar den litteraturhistoria som för hundra år sedan tenderade att reducera litterära verk till biografi, idéhistoria eller läsefrukter: analyser som att en dikt återspeglar diktarens sorg över faderns död, en nyplatonisk världsbild eller inflytande från Goethe. De genomfördes ofta utan ett litterärt medvetet sinne för hur ett sådant stoff blev transformerat exempelvis i en dikt jämfört med ett personligt brev. Mot denna typ av okänslig innehållsparafrasering reagerade med rätta delar, som vi har sett, den ryska formalismen, dels nykritiken.³⁷ Den sistnämnda har, likaså med rätta, kritiserats för sin paniklösning att förbjuda all kontextualisering men dess grundläggande betoning av hur den litterära formen berikar innehållselementen – "Technique as Discovery" – är fortfarande värd att beakta på liknande eller på helt nya sätt.³⁸ Dessa kan gärna inbegripa full frihet att hänvisa till den historiska kontexten, men med ständig betoning av synergin mellan innehåll och form. Det gäller att visa att det litterära verket erbjuder ett verkligt mervärde av kunskap och insikt, inte bara en pittoresk men relativt intetsägande kopia av element hämtade ur samhällskontexten. Detta skulle bättre motsvara litteraturens verkliga förmåga att ge insikt och förståelse. Det skulle också höja litteraturvetenskapen från subaltern andrahandssociologi till en nivå av primäranalys som ingen annan disciplin kan utföra.

En väsentlig aspekt av detta är *fiktionaliteten* som en andra dimension av litterariteten. Det finns naturligtvis icke-fiktionell litteratur som aforismer och dokumentärromaner, men frekvent och karakteristiskt i litteraturen är ett annat grepp: det att framställningen undrandar sig det normalt gällande sanningskontraktets dimensioner sanning/misstag/lögn och i stället utställer ett fiktionskontrakt: "jag berättar för dig något som vi båda vet inte är bokstavligen sant men som jag hoppas är värt att läsa från andra synpunkter än den bokstavliga kunskapsförmedlingen". Enligt min erfarenhet uppfattar även de lässvagaste och mest litteraturfrånvända unga läsarna detta att framställningen är "påhittad". Men det hindrar inte att både de och de mer erfarna läsarna – till exempel begynnande litteraturstudierande – kognitivt, emotionellt och moraliskt reagerar på fiktionen som om den var dokumentär.³⁹ De läser karaktärer och

skeenden som om de var verkliga utan att anpassa sina reaktioner till det fiktionsmodus som de i princip vet gäller – och detsamma gäller ofta när litteratur kommenteras av journalister, särskilt allmänjournalister som attraheras av ett visst innehåll i exempelvis en nyutkommen roman.

Här finns ett tydligt pedagogiskt underskott: Litteraturvetenskapen har inte genom svensklärarytbildningen eller litteraturdiskussioner i offentligheten förmått beskriva den mer indirekta och subtila kommunikation som fiktionen bedriver: vad innebär det att doktor Glas visserligen kan analyseras i samma termer som en verklig person men i själva verket är ett tankeexperiment anställt av Hjalmar Söderberg? Som litteraturvetare borde vi kunna besvara en sådan fråga lika färdigt som vi beskriver blankvers, men det kan vi inte. Det beror delvis på att det i detta hänseende också råder ett vetenskapligt underskott. Liksom mycket annat i den litterära formgivningens fikcionalitet försummas under de senaste femtio åren då ämnets teoretiska sida har styrts om till litteraturvetenskapliga metoder.⁴⁰ Men det beror även på att det viktiga teoretiska arbetet som trots allt har gjorts inte har internaliserats i verkanalyser och i undervisningen.⁴¹ Vi är fortsättningsvis inte så kunniga, tydliga och nyanserade som vi borde vara i vår uppfattning om vad fikcionaliteten innebär för en icke-dokumentär tolkning av litterära verk och deras indirekta men berikande koppling till verkligheten. Bakom den frågan ligger dessutom den likaledes försummade övergripande frågan om hur den konstnärliga fantasins transformationer generellt berikar verklighetselementen: *Knowledge Through Imagination*.⁴²

Nära ansluten till fikcionaliteten är en tredje dimension av litterariteten, *den generaliserande rörelsen från det enskilda litterära exemplet* till något av de allmänna mönster som det illustrerar. Detta ska inte överdrivas som en förment ”universalitet” som med rätta kan kritiserats för att ofta dölja en projektion av en dominerande kulturs värderingar på en annan.⁴³ Men frågan om vad vi kan lära oss om tillvaron av exemplet – ofta helt eller delvis fiktionellt – ska inte heller kategoriskt avvisas. Här behövs en nyanserad och pedagogisk utredning av generaliseringsmekanismerna i litteraturen och den litterära läsningen. Det gäller inte minst dagens studenter som ofta har anammat den identitetspolitiska ståndpunkten att alla alltid bara kan tala utifrån sin begränsade position i etnicitet, klass och genus.

Allt detta är lätt att säga men, som de nuvarande bristerna visar, svårt att göra. Redan inom ämnet finns det därmed många uppgifter för en framtida mer självvårdande, mindre subaltern litteraturvetenskap. Vi bör motarbeta icke-litterära former av pseudodokumentär eller biografiserande läsning och vinnlägga oss om att framhäva relevanta dimensioner av litteraritet i alla textanalyser. Det är också därigenom som vi har mest att tillföra områden utanför litteraturvetenskapen: mer och mer oss själva har vi mer och mer att ge.

Litteraturstudier som generaliserbar intellektuell träning

Litteraturvetenskapen är inte särskilt bra på att utåt kommunicera sitt värde och sin betydelse – och det gäller även litteraturstudierna. Varför ska man på grundnivå läsa stora mängder äldre litteratur och motsvarande litteraturhistoria? Det vanliga svaret lyder: för att veta tillräckligt om de mest betydande verken och deras historiska bakgrund. Det är naturligtvis riktigt men det finns mycket mer att säga. Inte många av

studenterna kommer som litteraturforskare, litteraturkritiker eller förlagsanställda att behöva denna specifika kunskap. Däremot kommer många av dem att i olika typer av journalistiska och administrativa yrken behöva läsa exempelvis omfattande kommittéutlåtanden, budgetpropositioner och FN-rapporter. Då är det en fördel och ett möjligt anställningskriterium att ha tränat sig i att läsa stora mängder text. Därtill hör det ofta till sådana yrken att kunna kritiskt bedöma och väga samman heterogena typer av källor och motstridiga politiska argument och yrkanden, till exempel efter de remissrundor som ofta föregår politiska beslut. Just sådana färdigheter övas upp i vårt ämne genom kombinationen av litterära och vetenskapliga texter liksom diskussionen av divergerande metoder och litteraturtolkningar. Utbildade litteraturvetare är experter på att gå igenom, värdera och finna kärnpunkterna i ett stort och heterogent underlag för presentationer och politiska och ekonomiska beslut. Därtill har de naturligtvis i umgänget med litteraturen även övat upp förmågan att subtilt analysera detaljer och eventuella motsägelser i texten. Den behövs vid en bedömning av den erbjudna informationens trovärdighet – en allt viktigare fråga i ett vildvuxet medielandskap. Slutligen backas allt detta upp av litteraturvetenskapens metodpluralism: En kännedom om ett tiotal olika metoder för textanalys ger tillgång till en verktygslåda som få andra discipliner kan mäta sig med.

Snarast unik blir denna verktygslåda om vi lyckas aktivera litteraritetens olika dimensioner som insikter i även ett icke-litterärt textmaterial. Här öppnar sig ett fält där forskning och tillämpning knappt har inletts men där några vägar framåt kan antydas. För det första kan formmedvetenheten utveckla och nyansera gryende insikter i genrekonventionernas – eventuellt förvrängande – inverkan på hur verkligheten avbildas i en text som är till exempel reportage, krönika, blogginslag eller podd. För det andra kan generaliseringsmekanismen diversifieras som analysinstrument och sedan riktas mot journalistik eller reklam där en enda person eller familj får stå som ett – måhända föga representativt – belegg för ett samhällsproblem eller en lyckobringande varukonsumtion. Och för det tredje kan tillämpningar av den litterära läsoplevelsens intensiva här och nu göra det lättare att i samhällsservicen beakta den individuella medborgarens upplevelseperspektiv. Det blir lätt överkört i mötet med abstrakta samhällsstrukturer trots att dessa har inrättats inom exempelvis vård, äldreomsorg och allmänt myndighetsbemötande för att just individens liv ska underlättas och förbättras.

Här finns det alltså en betydande utvecklingspotential, men redan nu har vi som litteraturvetare en långt driven generell *textanalytisk specialistkompetens*. Detta bör vi bättre internalisera för egen del och tydligare kommunicera till studenter och presumtiva arbetsgivare. Det bör på framträdande plats stå i institutionernas beskrivningar av sig själva och sina kursmål. Likaså gäller det att i den faktiska undervisningen profilera litteraturvetenskapens förmåga att utveckla generaliserbara färdigheter som är oundgängliga i ett postindustriellt mediasamhälle. Det första lärandemålet för en stor litteraturhistorisk kurs borde lyda ungefär: ”Studenten lär sig behärska stora mängder text och väga samman olika typer av texter såsom fiktionslitteratur och vetenskaplig historieskrivning”. Värdet av sådana färdigheter ska inte begränsas till de närliggande fält – skola, litteraturkritik, förlag – som nu ofta är de enda som vi ser som våra avnämare. Tvärtom ska det med kraft och självsäkerhet framhållas att alla större företag, organisationer och myndigheter behöver förvärva sig textanalytisk specialistkompetens såsom de redan nu som en självklarhet anställer kommunika-

törer. En litteraturvetenskaplig utbildning på kandidatnivå kan då betecknas som ”certifierad kompetens i textanalys” och på master- och doktorsnivå som ”certifierad spetskompetens i textanalys”.

Tillämpad litteraturvetenskap. Exempler skola och professionsutbildningar

Uppfattad på det ovan skisserade sättet kan högskolornas litteraturundervisning slå en brygga från det till synes mest esoteriska såsom en subtil dikttolkning till samhället utanför seminarierummet och de studerandes kommande arbetsliv. En sådan samhällsnyttan är inget att skämmas för – och det är inte heller andra former av ”tillämpad litteraturvetenskap” inriktade på konkreta samhällsrelaterade funktioner. Detta synes mig vara ett lämpligt profilerat paraplybegrepp i analogi med ”tillämpad lingvistik”, en verksamhet som ända sedan 1970-talet har täckt in bland annat kontrastiv grammatik såsom svenska/franska för effektivare språkinlärning, grammatik och semantik för afasivård eller maskinöversättning samt fonetik för automatiserad textuppläsning.⁴⁴ Somliga vill kanske döma ut detta som en utilitaristisk profanering av litteraturen som konst men så är det inte. Särskilt om litteraturanalysen görs på det litterärt medvetna, litterärensriktade sätt som jag har anbefallt innebär det tvärtom att det specifikt litterära respekteras och lyfts fram för att sedan i förlängningen finna sin tillämpning.

Ett viktigt område för detta är skolan. Att framhäva det kan se ut som en forcering av öppna dörrar eftersom litteraturvetenskapen redan nu spelar en ansenlig roll i svensklärovetenskapen. Men i själva verket har vår disciplin alltför mycket funnit sig i att denna andel har blivit allt mer underordnad ren språkundervisning och enkel faktsökning som också i skolorna har tenderat att undantränga litteraturundervisningen.⁴⁵ Det beror till betydande del på ett underskott av motsvarande litteraturvetenskaplig forskning. Barn- och ungdomslitteraturen studerar vi visserligen i någon mån, men som vi redan har sett marginaliseras den i litteraturhistorieskrivningen och i ämnesidentiteten. Därtill har vi till största del låtit de empiriska läsarstudierna övertas av utbildningsvetenskaplig litteraturdidaktik. Detta trots att de bör utgöra grunden för skolundervisning och lärovetenskap likaväl som annat läsfrämjande: de klarlägger ju ungdomars attityder till och färdigheter i litteraturläsning som en välbehövlig diagnostisk utgångspunkt för en gynnsam utveckling av båda. Därför bör sådana empiriska läsarstudier införas i undervisningen och i de antologier som på svenska eller engelska ska representera samtida litteraturvetenskapliga forskningsfält och metoder.

Här behövs det en rejäl uppräckning, både av krassa och av substantiella skäl. Det krassa är att lärovetenskapen med en växande andel bidrar till litteraturvetenskapens finansiering av sina lektorat. Det substantiella är att det för litteraturens och litteraturvetenskapens framtid inte finns någonting viktigare än vilken läsinspiration och läskompetens som byggs upp av skolan som den enda institution som når hela befolkningen. Mot den bakgrunden måste litteraturvetenskapen ta sig an litteraturdidaktik och empirisk forskning på allvar i stället för att sköta dem som en bisyssla i högskoleundervisningen och knappt alls i forskningen.

Liksom vi behöver denna forskning behöver den oss. Inom IGEL, *The International Society for the Empirical Study of Literature and Media*, framgår det ofta att forskare

som å ena sidan ytterligt noggrant beaktar och försöker behärska variabler i respondentgrupperna, å andra sidan väljer litterära texter för dessa grupper utgående från ett grovt tillyxat tema eller motiv. Denna bristande omsorg leder till att experiment, som ska föreställa kommensurabla för att de olika anlitade texterna behandlar ett visst tema, i själva verket blir inkommensurabla på grund av andra variabler i texterna. Det kan till exempel handla om varierande fokalisering som i olika experiment genererar variationer i respondenternas känsla av närhet till karaktärerna och därmed påverkar deras reaktioner. Resultatet blir spretighet snarare än kunskapsackumulation, ett intryck av att varje studie av fenomen som ”immersion”, ”engagement” och ”identification” börjar från början då resultaten avviker från tidigare studier på ett konfunderande vis. Här kan psykologerna lära sig mycket av litteraturvetarnas textanalys i många dimensioner, liksom vi kan lära oss mycket av deras testkonstruktioner och behärskning av statistik.

På samma sätt som i högskoleundervisningen är det för övrigt på skolnivå värt att betona litteraturens och litteraturundervisningens förmåga att utveckla generaliserbara färdigheter. Dagens dominerande nättaktiviteter tar inte bara tid från allt annat utan uppammar även i koncentrationsförmågan en kortsiktig ryckighet som kan undergräva förmågan till inläring och mer krävande studier.⁴⁶ I det läget utgör sakprosa i bokform en alltför stor utmaning för många ungdomar, särskilt som alla slag av läsning är på tillbakagång i den svenska skolan.⁴⁷ Däremot kan en medryckande ungdomsroman hjälpa att bygga upp en mer långsiktig koncentrationsförmåga så att de inte alltför tidigt halkar ur en studiegång som de i övrigt har kapacitet för. Ökad läsning utvecklar även behärsningen av ordförråd och syntaktiska strukturer och kan därmed jämna ut de skillnader i språkbehärskning som genereras av varierande familje- och klassbakgrund. Som det nu är utgör dessa skillnader – och till och med stora brister i den rent tekniska läsförmågan – den nya tunga klassmarkören som för många tonåringar lägger ett lågt glastak för alla framtida karriärmöjligheter.

En annan aspekt av litteraturläsningen är dess förmåga att inbjuda till perspektivtagande. Det gör även film och dramatik men litteraturen går längre genom sin unika förmåga att i detalj låta oss följa mänskliga medvetandeprocesser här och nu. I den svenska skolans läroplaner uppmärksammas detta traditionellt som en prosocial resurs för förståelsen av andra människor och kulturer. Det gäller även litteraturläsning inom medicinsk humaniora, i vissa juristutbildningar och vid Handelshögskolan i Stockholm. Den sistnämnda lägger till en intressant motivering för sitt program *Literary Agenda*: perspektivtagandet främjar en intellektuell och emotionell flexibilitet som bättre än snävt specialiserade färdigheter gör det möjligt för framtidens ekonomer att reagera ändamålsenligt på en starkt och snabbt föränderlig omvärld.⁴⁸

Professionsutbildningar erbjuder ett vidsträckt men underutnyttjat fält för tillämpad litteraturvetenskap som jag av utrymmesskäl här kan betona men inte närmare belysa. Det behövs dock mycket mer tvärvetenskaplig, litteraturvetenskaplig-psykologisk forskning om hur och under vilka förutsättningar perspektivtagandet fungerar bäst. Det handlar då dels om den grundläggande läskompetens som riskerar att eroderas då litteraturläsningen minskar kvantitativt och dessutom undergrävs av en sjunkande förmåga till långtidskoncentration. Dels handlar det återigen om subtila textdimensioner: Vad som fungerar väl och mindre väl i detta avseende behöver studeras systematiskt för att litteraturvetenskapen ska kunna ge professionsutbildningarna likaväl som skolan bästa möjliga förslag på texter och tillvägagångssätt.

Därvid ska vi inte glömma att läsarinlevelsen kopplad till perspektivtagandet ofta även frammanar en upplevelse av lust – notera begreppet ”lustläsare” – och av relevans för läsaren själv och/eller det samtida samhället. Det är en styrka i litteraturen som en framtida litteraturvetenskap bör bygga in genom att finna vetenskapligt acceptabla vägar förbi den risk för subjektivitet som nu får oss att förbigå och undertrycka denna dimension.⁴⁹ Empiriska studier av respondenternas läsoplevelser är en väg framåt, en annan är att knyta upplevelserna till specifika drag i texten genom textvarianter framlagda för parallella läsargrupper eller genom noggrant redovisad introspektion. På längre sikt bör det därtill vara möjligt att formulera och lära ut en poetik för hur litteratur på ett stringent sätt kan tillämpas på individ och samhälle i läsarnas samtid. En väsentlig men otillräckligt utnyttjad resurs för det är Anders Petterssons bok om hur analogier kan överföras ”from Text to Life”.⁵⁰

Tillämpad litteraturvetenskap. Exemplet biblioterapi

Litteraturens mest karakteristiska funktionssätt kan sammanfattas så här: genom människoliknande karaktärer upplever läsarna en språkligt gestaltad och konstnärligt formgiven – ofta fiktionell – textvärld; därigenom stimuleras de till att mer generaliserat reflektera kring de psykologiska, sociala och existentiella fenomen som exemplifieras av textvärldens specifika omständigheter. Denna kärna hos litteraturen vill den tillämpade litteraturvetenskapen ingalunda nonchalera genom ytlig nyttoinriktning utan tvärtom identifiera och extrapolera.

Ingenstans är detta tydligare än i ”biblioterapi” (bt) och ”Shared Reading”, verksamheter som försöker att positivt påverka individens psykiska hälsa och/eller sociala förhållningssätt genom läsning, vanligen av skönlitteratur.⁵¹ Jag beskriver dem här i korthet för att visa upp ett kongenialt och väsentligt verksamhetsfält för litteraturvetare. Det är dessutom ett fält med stor tillväxtpotential hos en befolkning där redan tio procent tar medicin mot den nya folksjukdomen psykisk ohälsa.⁵²

Biblioterapeutisk läsning kan ordinerats individuellt av en vårdgivare men bedrivs oftast i en bt-grupp med en samtalsledare. För människor med allvarliga psykiska problem bör ledaren ha motsvarande fackutbildning men kan biträdas av en litteraturvetare. För människor som inte har svårare problem men vill ha stöd för att själva hantera livets påfrestningar kan bt- eller Shared Reading-grupper leddas av en litteraturvetare med en viss tilläggsutbildning vara till stor nytta. De kan göra en verklig samhällsinsats om de förhindrar att deltagarna glider längre ner på ett sluttande plan mot den nivå där de behöver anlita en redan hopplöst överbelastad psykiatri.

Individuell litteraturläsning är ofta fritt subjektiv och utlöser associationer till läsarens privatliv. Bt-grupper är analoga med denna, men arbetar mer systematiskt över en längre tid. Därtill inbegriper de en gemenskap med andra deltagare och en gruppleddare som vanligen väljer de texter som ska läsas. Till skillnad från bokcirkeln, som brukar förutsätta förhandsläsning, samtalar bt-grupper oftast om en kortare text som presenteras vid sittande bord (en dikt, en novell eller ett kapitel ur en roman som gruppen under en serie av möten läser steg för steg). Detta sänker tröskeln för deltagande och kan ha fördelen att framlocka spontana reaktioner medan förhandsläsningen ger utrymme för distanserande psykisk bearbetning och hämmande sociala försvarsmekanismer. En annan skillnad är att bokcirkeln liksom litteraturstudiet vid

skolor och högskolor tenderar att fokusera på den lästa texten medan biblioterapin ser texten som en utgångspunkt för personliga associationer och problemformuleringar. Reaktionen som i dessa andra sammanhang kan betecknas som ”alltför subjektiva, privata, utan stöd i texten” är alltså för bt eftersträvansvärda.

Å andra sidan erbjuder bt-gruppen en flexiblere ingång gentemot terapigrupper. Dessa tenderar att ha ett specifikt fokus såsom sorgearbetet efter en nära anhörigs död. Detta innebär att deltagarna förväntas beskriva sin svåra personliga belägenhet i detta avseende, vilket somliga upplever som en press, rentav en orsak till att inte delta i en grupp. I relation till det har bt fördelen att det finns något annat att kommentera, den lästa texten. Porten till det privata står alltid öppen men deltagarna kan själva välja hur mycket och hur tidigt i gruppens arbete de vill tala öppet om sin personliga situation.

Textvalet viktas åt olika håll av två olika traditioner inom bt-fältet. En amerikansk tradition redovisad i Nicholas Mazzas *Poetry Therapy* ([2003] 2017) väljer läsning direkt relaterad till ett psykiskt problem, exempelvis äktenskapsskildringar för skilsmässotraumatisering. Detta vetter mot terapigruppen och uppmuntrar till explicit behandling av det egna problemet. Fördelen är då direkt relevans, nackdelen är risken att cementera insnävningen av den egna personligheten till en identitet som just skilsmässooffer.

I den engelska ”Shared Reading”-rörelsen är förhållandet det omvända. Inom den väljs litteratur som kan handla om vad som helst men som ska vara så konstnärligt komplex att den sätter tankar i rörelse (verkliga exempel: en dikt av Wordsworth, kapitel efter kapitel ur Tolstojs *Anna Karenina*).⁵³ Antagandet är då att den av texten aktiverade intellektuella och emotionella bearbetningen har en positiv psykisk funktion i sig, utöver de associationer som läsarna vill göra till sina privatliv. Nackdelen är risken för en alltför vag relevans för de psykiska problemen, fördelen en breddning av personligheten från en insnävande upplevelse av den egna specifika traumatiseringen. En följd – lyckosam eller inte enligt enskilda deltagares bedömning – är därtill att deltagarnas livssituationer är heterogena eftersom gruppen konstitueras kring litteraturläsning, inte kring ett specifikt psykiskt problem.

Hur väl en bt-grupp fungerar beror inte minst på textvalet. Här kommer återigen en litteraturvetares sakkunskap verkligen till sin rätt. Dessutom utgör högskoleundervisningens många seminariediskussioner om möjliga tolkningar som inte behöver utesluta varandra en god förberedelse för en lyhörd ledning av gruppens samtal.

Hur kan framtiden börja nu?

Sammanfattningsvis menar jag att vi som litteraturvetare har ett samhälleligt ansvar att – i ett brett geografiskt och genremässigt perspektiv – handha litteraturbetraktelsens historiska dimension och finna en lösning på den transtemporala värdekonflikten. Men detta bör inte utgöra mer än hälften av vår verksamhet, kollektivt och i framtiden även individuellt. Att i litteraturens kristider endast eller till största del ägna sig åt historien är som att lugnt sitta kvar i ett ombonat rum och spela bridge medan byggnaden som bär upp rummet faller sönder däromkring. Därför behöver vi, som jag inledningsvis antydde, en dubbelkompetens, inom vilken vi ägnar andra hälften av vår verksamhet åt att frilägga litteraturens särskilda potential som en berikande verklighetsförståelse som även kan ligga till grund för en samtidstillvänd tillämpad litteraturvetenskap.

För forskningens del bestämmer naturligtvis dagens litteraturvetare från den avancerade nivån till seniora forskare i vilken mån de vill inspirera sig till detta även då det går bortom deras utbildning och tidigare forskning. För grundutbildningens del skisserar jag avslutningsvis ett kursförslag som för begynnande litteraturvetare ger en god grund för den dubbelkompetens som de i framtiden behöver. Samtidigt kan de nuvarande lärarnas gemensamma arbete med undervisningens utformning stöda deras egen akademiska utveckling i motsvarande riktning.

Genomgående är det underförstått att materialet för till exempel en berättarteknisk analys ska balanseras mellan västerlandet och andra kulturkretsar, mellan skönlitteratur för vuxna, populärlitteratur, barn- och ungdomslitteratur och i någon mån icke-litterära texter. Var den kronologiska gränsen ska dras mellan de litteraturhistoriska kurserna på A- och C-nivå kan diskuteras och då även med hänvisning till icke-västerländsk periodisering; jag har här preliminärt följt *Världens litteraturer* i valet av år 1800 som en brytpunkt.⁵⁴ En pedagogisk tanke är därtill att studierna löpande ska inbegripa ett visst moment av skrivande som börjar på A-nivån och sedan successivt förstärks även inom läskurserna.

A-nivån

- 7,5 hp: Litterariteten: formgestaltning, fikcionalitet, generaliserande läsning. Berättarteknik, verslära, bildspråk. Litteraturhistoriens periodbegrepp och kanoniseringsprocesser. Exempel från olika genrer och kulturkretsar: litteratur men även icke-litterära texter som framhäver litteraturvetenskaplig metodik som en generaliserbar färdighet. Allt detta hålls även levande som perspektiv i de kommande kurserna.
- 7,5 hp+7,5 hp+7,5 hp: Litteraturens historia, starkt översiktligt fram till cirka 1800, därefter i ett brett perspektiv av interfolierade genrer och kulturkretsar. Genomgående en diskussion av hur element i den historiska kontexten berikas och berikas av verkens litterära gestaltning. Genomgående en diskussion av kulturmöten i dimensionerna västerlandet/andra kulturkretsar och samtid/historisk tid.

B-nivån

- 7,5 hp: Litteraturvetenskapliga metodskolor och forskningsfält: huvudprinciper och exempelanalyser.
- 7,5 hp: Tillämpad litteraturvetenskap I – textanalys som specialistkompetens: Brett generaliserbara textanalytiska färdigheter utvecklas vidare med specifika frågeställningar och ett material som till hälften är litterärt, till hälften består av sakprosa och texter från sociala medier. Löpande examination i form av skrivarbeten som recensioner, sammanfattningar och kritiska analyser.
- 7,5 hp: Tillämpad litteraturvetenskap II – litteratur i bruk: Empirisk läsarforskning. Didaktiska principer för skolundervisning och färdighetsutbildningar, psykologiska och etiska principer för biblioterapi. I undervisningen och examinationen ingår praktiska övningar.
- 7,5 hp: B-uppsats

C-nivån

- 7,5 hp+7,5 hp: Litteraturens historia fram till cirka 1800 i ett brett perspektiv av interfolierade genrer och kulturkretsar. Genomgående en diskussion av hur

element i historiska kontexter berikar och berikas av verkens litterära gestaltning. Genomgående en diskussion – nu teoretiskt mer avancerad – av kulturmöten i dimensionerna västerlandet/andra kulturkretsar och samtid/historisk tid.

- 15 hp: C-uppsats

En större del av 2020-talets och de kommande decenniernas litteraturstudenter kommer att gå ut i annan verksamhet från någon av dessa nivåer, en mindre del går vidare inom ämnet som forskare och lärare. Men med ett studieupplägg som detta är de alla väl skickade att bidra till litteraturens och litteraturvetenskapens fortlevnad och samhällsrelevans under 2000-talet. Det är min dröm och förhoppning att en sådan kraft och livaktighet ska präglade utvecklingen under kommande decennier: att det är så åren 2021–71 avtecknar sig då någon skruvar lampan upp och skildrar dem för hundraårsjubilarerna *Tidskrift för litteraturvetenskap*.

Noter

- 1 För det senare se Torsten Pettersson, Skans Kersti Nilsson, Maria Wennerström Wohrne, Olle Nordberg, *Litteraturen på undantag. Unga vuxnas fiktionsläsning i dagens Sverige* (Göteborg: Makadam, 2015); Torsten Pettersson, "Fictionality and the Empirical Study of Literature", *CLCWeb. Comparative Literature and Culture* 18 (2016:2), <https://doi.org/10.7771/1481-4374.3138>; Torsten Pettersson, Olle Nordberg, "Verkliga mord eller bara ord? 96 gymnasieelever läser en stark våldsskildring", i *Jag gör med dig vad jag vill. Perspektiv på våld och våldsskildringar*, Torsten Pettersson red. (Göteborg: Makadam, 2019), 179–211.
- 2 Se Torbjörn Forslid och Anders Ohlsson, *Hamlet eller Hamilton? Litteraturvetenskapens problem och möjligheter* (Lund: Studentlitteratur, 2007). I stora drag ger författarna en ämnesöversikt på s. 11–95 och markerar behovet av förnyelse på s. 5–9 och 95–126.
- 3 Se t.ex. Katrin Schulz-Heidorf, Margrethe Jernes, Trude Hoel och Anne Mangen, "The Role of the Medium for Verbal Engagement. Shared Reading in Groups with Books and Apps in Norwegian ECEC-Institutions", *European Early Childhood Education Research Journal* 29 (2021:1), 1–13, <https://doi.org/10.1080/1350293X.2021.1968461>.
- 4 Se t.ex. Davin Heckman, James O'Sullivan, "Electronic Literature. Contexts and Poetics", *Literary Studies in the Digital Age. An Evolving Anthology* (2018), <https://doi.org/10.1632/ltsda.2018.14>.
- 5 Detta forskningsfält är naturligtvis redan aktivt – se t.ex. Katherine Bode, *Reading by Numbers. Recalibrating the Literary Field* (London: Anthem Press, 2014). Förutom av bibliotek och arkiv samlas material bland annat av Computational Literary Studies Infrastructure (CLS Infra): <https://clsinfra.io/>. Hämtad den 26 januari 2022.
- 6 I brist på en bättre vedertagen term använder jag "skönlitteratur" neutralt deskriptivt för att beteckna motpolen till populärlitteratur. När jag avser bådadera skriver jag till exempel "litteraturläsning" eller "fiktionslitteratur", vilket då ofta även inbegriper barn- och ungdomslitteratur.
- 7 Sälunda meddelar två så pass stora förlag som Natur & Kultur och Polaris på sina hemsidor att de ger ut skönlitterär prosa men inte lyrik. Se <http://www.nok.se/> och <http://www.bokforlagetpolaris.se/>. Hämtade den 8 oktober 2021.
- 8 Forslid och Ohlsson, *Hamlet eller Hamilton?*, 124 (kurs. i orig.).

- 9 Bland annat har krismedvetenheten sofistikerat pessimistiskt kommit till uttryck i Sven Anders Johansson, *Litteraturens slut* (U.o.: Glänta produktion, 2021).
- 10 Se t.ex. *Didaktiska perspektiv på hållbarhetsteman i barn- och ungdomslitteratur*, Corina Löwe, Åsa Nilsson Skåve red. (Stockholm: Natur och Kultur, 2020); *Brott, kärlek, främmande världar. Texter om populärlitteratur*, Dag Hedman, Jerry Määttä red. (Lund: Studentlitteratur, 2015).
- 11 *Världens litteraturer. En gränslös historia*, Margareta Petersson red. (Lund: Studentlitteratur, 2011).
- 12 Denna andel är tydligast synlig i slutet av Bernt Olsson, Ingemar Algulin, Johan Sahlin, *Litteraturens historia i världen*, 6:e rev. uppl. (Lund: Studentlitteratur, [1990] 2016). I kulturkretsar utanför den västerländska placerar jag då, här och i fortsättningen, hela *Bibeln* men endast ursprungsfolkens litteratur i Syd- och Nordamerika samt i Australien och Nya Zeeland. Enligt den principen tilldelas litteratur utanför västerlandet ca 40% av sidutrymmet i *Världens litteraturer*, även om det i och för sig stämmer att "[h]älften av volymen ägnas världen utanför Europa" (Petersson, *Världens litteraturer*, 14).
- 13 *Natur & Kulturs litteraturhistoria*, Carin Franzén, Håkan Möller red. (Stockholm: Natur & Kultur, 2021).
- 14 *Litteraturens världshistoria* Bd 1–12, F. J. Billeskov Jansen red. (Stockholm: Norstedts, 1971–74).
- 15 Franzén, Möller, *Natur & Kulturs litteraturhistoria*, 7
- 16 *Författare och förfuskare*, Rune Fröroth red. (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1959).
- 17 Franzén, Möller, *Natur & Kulturs litteraturhistoria*, 9.
- 18 Det för närvarande otillfredsställande förhållandet mellan disciplinen Litteraturvetenskap och språkännenas omfattande litteraturvetenskapliga verksamhet uppmärksammades redan av Esbjörn Nyström, "Litteraturvetenskapen i Sverige. Analys av en begreppsförvirring", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 40 (2010:1), 61–76, <https://ojs.ub.gu.se/index.php/tfl/article/view/487/461>.
- 19 Ett sådant rent biologiskt tänkande etablerades på 1700-talet och särskilt på 1800-talet, se Christian Geulen, *Geschichte des Rassismus*, 2:a rev. uppl. (München: Beck, [2007] 2014), 47–90. Därförinnan och delvis därefter har ett nedlåtande vi-och-dom-tänkande även kunnat byggas på eller kombineras med andra föreställningar om vad som orsakar förment underlägsenhet, t.ex. hämmande sociala eller livsfilosofiska förhållanden såsom en energidränerande orientalisk fatalism.
- 20 "Peaux-Rouges criards" – se parallelltexten i Arthur Rimbaud, "Le Bateau ivre", i *A Season in Hell & The Drunken Boat*, Louise Varèse övers. (New York: New Directions, [1871] 1961), 92.
- 21 Se Judith Fetterley, *The Resisting Reader. A Feminist Approach to American Fiction* (Bloomington och London: Indiana University Press, 1977), 50–55.
- 22 Se Chinua Achebe, "An Image of Africa", *The Massachusetts Review* 18 (1977:4), 782–94.
- 23 William Shakespeare, *Othello*, E.A.J. Honigmann red. (Walton-on Thames: Thomas Nelson, 1997), 121–22 (I.1.87–88, 90).
- 24 Martin Orkin, "Othello and the 'plain face' of Racism", *Shakespeare Quarterly* 38 (1987:2), 166–88.
- 25 Åsa Arping, "Kampen om verkligheten", i Franzén, Möller, *Natur & Kulturs litteraturhistoria*, 600.
- 26 Rita Felski, *The Limits of Critique* (Chicago och London: University of Chicago Press, 2015).
- 27 Framför allt Stephen Best och Sharon Marcus, "Surface Reading. An Introduction", *Representations* 108 (2009:1), 1–21; Eve Kosofsky Sedgwick, "Paranoid Reading and Reparative Reading; or, You're So Paranoid, You Probably Think This Introduction Is about You", i *Novel Gazing. Queer Readings in Fiction*, Eve Kosofsky Sedgwick red. (Durham: Duke University Press, 1997), 1–37, <https://doi.org/10.1215/9780822382478-001>.

- 28 "Kampen mot avsmak och leda", i Torsten Pettersson, *Dolda principer. Kultur- och litteraturteoretiska studier* (Lund: Studentlitteratur, 2002), 133–45. Av intresse är också en detaljerad studie av litteratur som väcker avsmak: Bibi Jonsson, *Bruna pennor. Nazistiska motiv i svenska kvinnors litteratur* (Stockholm: Carlsson, 2012).
- 29 Edward Said, *Culture and Imperialism* (New York: Alfred A. Knopf, 1993), 84–97. Se också den fortsatt komplexa vidareutveckling av Suids analys som framgår av Corinne Fowler, "Revisiting Mansfield Park. The Critical and Literary Legacies of Edward W. Said's Essay 'Jane Austen and Empire' in *Culture and Imperialism* (1993)", *Cambridge Journal of Postcolonial Literary Inquiry* 4 (2017:3), 362–381, <https://doi.org/10.1017/pli.2017.26>.
- 30 Victor Erlich, *Russian Formalism. History – Doctrine*, 4:e uppl. (The Hague, Paris och New York: Mouton, [1955] 1980), 179, 186. Det senare citatet tar avstamp i en artikel av Viktor Žirmunskij från 1928.
- 31 Citat från Forslid, Ohlsson, *Hamlet eller Hamilton?*, 89. Generalisering som gäller litteraturens värde och var det söks kan dock gärna relateras till den delvis motsägelsefulla komplexitet i värdebildningen som framträder i Torbjörn Forslid et al., *Höstens böcker. Litterära värdeförhandlingar 2013* (Göteborg: Makadam, 2015) och Torbjörn Forslid et al., *Litterära värdepraktiker. Aktörer, rum, platser* (Göteborg: Makadam, 2017).
- 32 Vi talar ofta om litteraturvetenskapens "metodimporter" från andra discipliner men jag har alltså funnit det mer belysande att tillämpa två postkoloniala begrepp: litteraturvetarna som koloniserade, hierarkiskt underställda "subalterner" som ser sig tvungna att genom "mimicry" imitera de starkare sociologiska koloniserarens kultur och beteende. Termernas respektive *loci classici* är Homi Bhabha, "Of Mimicry and Man. The Ambivalence of Colonial Discourse", *Discipleship. A Special Issue on Psychoanalysis* 28 (1984), 125–133, <https://doi.org/10.2307/778467> och Gayatri Chakravorty Spivak, "Can the Subaltern Speak?" i *Marxism and the Interpretation of Culture*, Cary Nelson, Lawrence Grossberg red. (Basingstoke: Macmillan, 1988), 271–313.
- 33 Så länge denna skevhet inte är avhjälpt ser jag en risk för förenklad innehållsorientering i önskemålet att forskningen ska lyfta fram "särskilda problem" i litteraturen, Forslid och Ohlsson, *Hamlet eller Hamilton?* 112 (kurs. i orig.)
- 34 För framstötter i dessa riktningar se Torsten Pettersson, "Components of Literariness. Readings of Capote's *In Cold Blood*", i *From Text to Literature. New Analytic and Pragmatic Approaches*, Stein Haugom Olsen, Anders Pettersson red. (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005), 82–105.
- 35 Se t.ex. James Phelan, "Estranging Unreliability, Bonding Unreliability, and the Ethics of *Lolita*", *Narrative* 15 (2007:2), 222–38.
- 36 Väsentliga utgångspunkter är här Isobel Armstrong, *The Radical Aesthetic* (Oxford: Oxford University Press, 2000) och *The New Aestheticism*, John Joughin, Simon Malpas red. (Manchester: Manchester University Press, 2003).
- 37 Se särskilt Cleanth Brooks, "The Heresy of Paraphrase", i hans *The Well Wrought Urn. Studies in the Structure of Poetry* (New York: Harcourt, 1947), 192–214.
- 38 Se Mark Schorer, "Technique as Discovery", *Hudson Review* 1 (1948:1): 67–87.
- 39 Frågan har behandlats inom litteraturdidaktiken, t.ex. av Ingrid Mossberg Schüllerqvist, *Läsa texten eller "verkligheten". Tolkningssamfundet på en litteraturdidaktisk bro* (Stockholm: Institutionen för didaktik och pedagogiskt arbete, Stockholms universitet, 2008).
- 40 Notera som ett talande tecken på detta litteraturvetenskapens växlande presentationer av sig själv. Den tidigare självklara läroboken René Wellek, Austin Warren, *Theory of Literature* (New York: Harcourt and Brace, 1949 och 1967 på svenska) behandlade till ungefär hälften de litterära verkens ontologi, poetik och formspråk medan den andra hälften ägnades åt litteraturvetenskapliga metoder. Efter den teoriexplosion som började på 1960-talet blev metoderna allena rådande i en typisk svensk- eller engelskspråkig introduk-

tion till litteraturvetenskapen. Poetiken i vid mening blev då negligerad eller tillgodosedd i separata tillvalsböcker om epik-, dramatik- respektive lyrikanalys eller i bästa fall relativt samlat i en lärobok som Staffan Bergsten, Lars Elleström, *Litteraturhistoriens grundbegrepp* (Lund: Studentlitteratur, 2014). Med fyra inledande kapitel av sammanlagt 23 gör poetiken dock en starkt komprimerad comeback i den nyaste svenska metodhandboken: *Litteraturvetenskap I–II*, Andreas Hedberg, Sigrid Schottenius Cullhed, Johan Svedjedal red. (Lund: Studentlitteratur, 2020). En liten början på en bättre balans mellan poetik och metodologi i svensk litteraturvetenskap?

- 41 För ett exempel på sådant teoretiskt arbete se bl.a. Richard Walsh, *The Rhetoric of Fictionality. Narrative Theory and the Idea of Fiction* (Columbus: Ohio State University Press, 2007) och även *True Lies Worldwide. Fictionality in Global Contexts*, Anders Cullhed, Lena Rydholm red. (Berlin och Boston: de Gruyter, 2014).
- 42 Se den inspirerande men teoretiskt hållna artikelantologin *Knowledge Through Imagination*, Amy Kind, Peter Kung red. (Oxford: Oxford University Press, 2016). Mer detaljerade och utförligt diskuterade exempel på kunskapsstillskott ger Helmut Kuzmics, Gerald Mozetič, *Literatur als Soziologie. Zum Verhältnis von literarischer und gesellschaftlicher Wirklichkeit* (Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft, 2003) och *Sociologi genom litteratur. Skönlitteraturens möjligheter och samhällsvetenskapens begränsningar*, Christofer Edling, Jens Rydgren red. (Lund: Arkiv, 2015). Stimulerande framstötter från det litteraturvetenskapliga hållet återfinns i *Där kunskapen tättnar som moln. Essäer om litteraturen som kunskapsfält och kunskapsform*, Claes Ahlund, Katarina Båth, Anna Möller-Sibeliuss red., (Åbo: Litteraturvetenskap och filosofi vid Åbo Akademi, 2021).
- 43 I sak välfokuserad men terminologiskt olyckligt överdriven är alltså nykritikens betoning av "concrete universals" som ett karakteristiskt drag i skönlitteraturen. För detta begrepp se t.ex. Lois Tyson, *Critical Theory Today. A User-Friendly Guide*, 3:e uppl. (London och New York: Routledge, [1998] 2015), 134. Både det givande generaliserande tänkesättet och den terminologiska hyperbolen har fortsättningsvis sin plats i litterära kretsar, till exempel i Svenska Akademiens motivering för det nobelpris som år 2020 tilldelades Louise Glück "för hennes omiskännliga poetiska röst, som med sträng skönhet gör den enskilda människans existens universell", <https://www.svenskaakademien.se/nobelpriset/nobelpristagare-i-litteratur>. Hämtad den 26 januari 2022.
- 44 Till och med historikerna, som ofta betonar det unika i varje historisk situation, har sedan början av 1900-talet antytt en strävan att trots detta tillämpa lärdomar från historien på bl.a. politiskt beslutsfattande i nuet. Under de senaste fem åren har denna strävan tagit fart med ett harvardmanifest och den nya tidskriften *Journal of Applied History*. Se <https://www.belfercenter.org/publication/applied-history-manifesto> respektive <https://brill.com/view/journals/joah/joah-overview.xml>. Hämtade den 9 oktober 2021.
- 45 Se Stefan Lundström, Lena Manderstedt, Annbritt Palo, "Den mätbara litteraturläsaren. En tendens i Lgr11 och en konsekvens för svenskläroarbetsutbildningen", *Utbildning och Demokrati* 20 (2011:2), 7–26.
- 46 Se Nicholas Carr, *The Shallows. What the Internet is Doing to Our Brains* (New York: Norton, 2020).
- 47 Monika Vinterek et al., "The Decrease of School Related Reading in Swedish Compulsory School. Trends Between 2007 and 2017", *Scandinavian Journal of Educational Research* 64 (2020), <https://doi.org/10.1080/00313831.2020.1833247>.
- 48 Påpekande av Handelshögskolans rektor Lars Strannegård vid ett seminarium i serien "Bildningens nya vägar", Uppsala universitet, Universitetshuset den 30 september 2021.
- 49 Jfr en likartad betoning i Forslid, Ohlsson, *Hamlet eller Hamilton?* 96.
- 50 Se Anders Pettersson, *The Concept of Literary Application. Readers' Analogies from Text to Life* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012).

- 51 För olika varianter av detta se Cecilia Pettersson, *Biblioterapi. Hälsofrämjande läsning i teori och praktik* (Stockholm: Appell, 2020), 21–34. Särskilt i amerikansk “Poetry Therapy” tillämpas även eget skrivande – se Nicholas Mazza, *Poetry Therapy. Theory and Practice*, 2:a uppl. (New York och London: Routledge, [2003] 2017), 86–90 och passim. Resultaten av ett terapeutiskt skrivande i ungdomsgrupper exemplifieras av *Du. Jag. Vi. Om att ha en förälder i fångelse*, Pia Bergström, Elisabet Omsén red. (Stockholm: Buffé, 2016).
- 52 Därtill behövs naturligtvis, med utgångspunkt i C. Pettersson, *Biblioterapi*, mer svensk forskning som slår en brygga från teori- och textanalys till biblioterapeutisk tillämpning. För sådana ansatser se Torsten Pettersson, “Drömmar om verkligheten. Skönlitteraturens potential för existentiell psykoterapi”, i *Bara detta liv. Texter i existentiell psykologi och psykoterapi*, Dan Stiwné red. (Stockholm: Natur & Kultur, 2008) och Torsten Pettersson, “Shared Experience – Shared Consolation? Fictional Perspective-Taking and Existential Stances in Literature”, *LIR:journal* (2015:4), 200–15, <https://ojs.ub.gu.se/index.php/LIRJ/article/view/3472/2913>. Hämtad den 12 oktober 2021.
- 53 Ett rikt exemplifierat uttryck för denna bärande idé är Philip Davis, *Reading for Life* (Oxford: Oxford University Press, 2020).
- 54 Margareta Petersson, *Världens litteraturer*, 15.